

УДК 811.161.2'36 – 112 “15/16”

СПОЛУЧНИК **жє** В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ XVI – XVII ст.

Тетяна Висоцька

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української мови імені професора Івана Ковалика,
вул. Університетська, 1/234, 79000 Львів, Україна,
тел.: (0 322) 239 47 17*

З'ясовано виникання сполучника **жє**, його появу в українській мові; проаналізовано його використання у пам'ятках української мови XVI – XVII ст. порівняно з попередніми періодами і до сьогодні. Розглянуто функції сполучника в аналізованих текстах. Простежено його вживання в інших слов'янських мовах.

Ключові слова: сполучник, частка, складнопідрядне речення, семантико-синтаксична функція, писемні пам'ятки.

У писемних пам'ятках української мови XVI – XVII ст. на лексичному рівні (і не тільки) засвідчено взаємозв'язок народнорозмовних елементів із книжними, а також із чужомовними. Прикметно, що І. Ковалик наголошував на всебічному і глибокому дослідженні текстів аналізованого періоду, у яких простежуємо поступове домінування живої мови та „відхід старих змертвілих книжних форм” [14, с. 187]. У пам'ятках окресленої доби одним із народнорозмовних прикладів є частовживаний поліфункційний сполучник **жє**.

Загалом використання сполучника **жє** в українській мові XVI – XVII ст. не було предметом окремого розгляду, що і становить актуальність праці. Джерелами дослідження слугували рукописні (учительні євангелія, проповіді, передмов) й опубліковані матеріали (актові документи — судово-адміністративні книги місцевих замків, гродів, земств; полемічна література, наукові тексти та ін.).

Спірним є питання походження сполучника **жє**. Деякі вчені схиляються до думки про його відзайменникове виникання: **жє** < «**жє** (ježe) ‘що, яке’ < наслідок поєднання відносного займенника середнього роду однини в називному відмінку « (je) із часткою **жє** (že) [4, с. 40; 19, с. 59; 30, с. 760], яка походить від грецького слова **δέ** (іє. *g^ue) (А. Мейє [18, с. 388–389], В. Махек [33, с. 591], Я. Бауер [2, с. 18, 23], [9, т. 2, с. 190].

Л. Гумецька припускає, що сполучник **жє** – спрощена форма від сполучників **лжє** й **нжє** [8, с. 36–37]. Таке твердження пізніше висловлює Я. Пура, наголошуючи на тому, що в українських грамотах XIV–XV ст. „сполучник **жє** виступає лише у сполуках **ажє**, **иже**”, проте науковець погоджується з думкою про відзайменникове виникнення сполучника **жє** [21, с. 193–194]. Однак нез'ясованим залишається питання, чому і як втрапилися в сполучнику **жє** початкові голосні *a-* й *u-*?

П. Тимошенко розглядає редукцію перших голосних, зокрема *u-* в *иже*, як типовий фонетичний процес: „Сполучник *же* міг виникати і на українському ґрунті, бо, як показують грамоти, у XIV–XV ст. відпадання початкового *u-* в українській мові було вже звичайним явищем” [26, с. 127].

У польській мові О. Ткаченко ґрунтовно характеризував виникнення сполучника *že* (*жє*). На думку науковця, цей сполучник утворений від *iže* (*иже*) та *iž* (*иж*) (дає його появу XIV ст.) [27, с. 201–202]. Мовознавець слушно зазначає, що найсуперечливішим у прономінальній генезі сполучника *жє* є шлях переходу від відносного займенника *ježe* до сполучника *že* (*жє*): відносний займенник «*жє* після фонетичної видозміни (редукція *j(e)*-спричинена ритмомелодійним уживанням новоутвореного сполучника *же* у фразовому потоці; це явище називають „*allegro-тем*” [27, с. 200, 202]).

Спрощення початкового складу з *j-* у сполучнику *жє*, очевидно, могло відбутися подібно до змін, як у словах із початковим *i-<jі* (**jigььka>jgolka>голка*) або як утрата голосних і проїотованих складів на початку слова в ненаголошеній позиції, наприклад [*jekaterina*] [11, с. 98]. Ю. Шевельов наводить приклад утрати *je-* у слові *еще>ше//ше* внаслідок „уодностайнення з іншими односкладовими частками” [33, с. 348].

Для мовознавців дискусійним також є і поява цього сполучника в українській мові: на думку одних науковців, його слід уважати запозиченням, на думку інших, – питомим українським словом.

Перший погляд викладено у працях Л. Булаховського [4, с. 40], О. Скоропади [23, с. 100–101], в „Етимологічному словнику української мови” [9, т. 2, с. 190], у яких сполучник *жє* є запозичений з польської або словацької мови. Другого погляду дотримуються О. Петренко [19, с. 59], П. Тимошенко [26, с. 127]. Існує також припущення про загальнослов'янський характер сполучника *жє* (*že*), позаяк він наявний „у багатьох інших слов'янських мовах, [...] а не виключно польській” [3, с. 21]. Така думка викликає деякі сумніви, адже ще О. Потебня, В. Махек указували на загальнослов'янську частку *жє*, яка, однак, не споріднена з підрядним сполучником *жє* [20, с. 227; 33, с. 723].

В українських писемних пам'ятках XI–XIII ст. використано підрядний сполучник *жє* у функції умови (Руська правда, Лаврентіївський літопис) [24, т. 3, с. 215]. У „Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст.” зафіксовано лише 21 картку-цитату з підрядним сполучником *жє* у з'ясувальній і наслідковій функціях [25, т. 1, с. 356]. Натомість в польській мові XV ст. цей сполучник уже був поліфункційним [19, с. 59; 32, с. 453–505], що, очевидно, могло сприяти його поступовому проникненню в українську мову того періоду. У сучасній польській мові сполучник *že* входить до складу літературно-нормативних [34, с. 1384].

Однак В. Сич стверджує, що сполучник *жє* потрапив в українську літературну мову з південно-західних говірок [22, с. 187]. Можливо, варто і вважати його особливістю південно-західного діалекту. Адже, за спостереженнями Л. Коць-Григорчук, ареал поширення з'ясувального сполучника *же* і його фонетичного варіанта *жи* займає площу говірок Наддністрянщини, Ужанщини, Надсянщини, північної частини бойківських говірок, а також він відомий лемківським говіркам та мові бачванських українців, „століттями віддалених від прямого сусідства західнослов'янських мов” [7, с. 90–91].

У пам'ятках української мови XVI–XVII ст. підрядний сполучник *жє* приєднує до головної частини підрядну з'ясувальну, означальну, наслідкову, міри і ступеня вияву ознаки, причинову, допустову.

Використання сполучника *жє* в з'ясувальній функції в досліджуваному матеріалі, на відміну від української мови XIV–XV ст. (вивлено 19 карток-цитат [25, т. 1, с. 356]), є значним. Сполучники, що генетично пов'язані з відносними займенниками, приєднують підрядну з'ясувальну частину, яка залежить від дієслів головної частини на позначення викладення думок, повідомлення інформації. Така побудова речень властива слов'янським мовам у період формування складнопідрядного речення, коли не було чіткої межі в

оформленні прямої і непрямой мови, тому сполучники, крім основної функції, виконували додаткову – рецитативну, що полягала у введенні прямої мови [27, с. 208–209].

Підрядна з'ясувальна частина зі сполучником **же** залежить від групи дієслів-присудків у головній частині на позначення повідомлення, передачі інформації, сприймання: *чѣти, знати, вѣдати, мовити, писати, рѣчити, свѣтжити, жалѣвати* та ін.: „*якоже панъ Богъ лѣпшѣ вѣдаеть, **же**мъ того змысливъ некаж...*” (АЗР, т. 3, 1568, с. 143);

„[...] *яко бы рѣкъ **же** то ѡни читавчи боду(т)ся тѣми словѣ казати?* (УС № 91, XVII ст., с. 94 зв.). Сполучник **же** стоїть на першому місці в підрядній частині, що передусім зумовлено його прономінальним утворенням (збережена позиція анафоричного відносного займенника). О. Ткаченко констатує, що „[...] саме на цьому місці стояли попередники цих сполучників (*ize, iz, ze* – Т. В.) – відповідні відносні займенники” [27, с. 203].

Сполучник **же** вживається з особовими закінченнями теперішнього часу дієслова *быти*, що вказують на особу і число, особливо в підрядних з'ясувальних реченнях із пропущеним підметом (*же*мъ = **же** + *емь* ‘же я’, *же*мо = **же** + *емо* ‘же ми’): „[...] *якожеми та ей победилъ, **же**ми того и на мѣли бы себе не мелѣ и кгда кнегини ѡтѣ мене ѡдошм, та замкнѣши сени и изъѣ, до самого дня спали*” (АС VI, Петрків, 1564, с. 251, КІС); „*Львѣ(р) з Дмитро(м) зезнали **же**мо продали до(м) и крѣпчѣ[...]*” (Юр., Львів, 1596, с. 21, КІС).

У структурах із підрядними з'ясувальними зі сполучником **же** в головній частині вживається співвідносне слово, яким є займенник *то* з прийменником. Зв'язок між предикативними частинами складної конструкції завдяки співвідносній парі є виразним, логічний наголос зміщується з опорного дієслова на субстантивний вказівний займенник *то*: „[...] *который то свѣщенникѣ нам повѣдалъ емѣ на то: **же**мъ ничего никомѣ не виненъ и не зкромѣ ничего*” (АЮЗР, II, Волод., 1601, с. 11, КІС); „[...] *который мене лѣдво с плачем зпролих на то, **же**мъ та, покниѣши брад сенаторскѣй, позволаи на владѣчтво володимѣрскоѣ[...]*” (Перест., Львів, 1605–1606, с. 41–42, КІС).

Сполучник **же** в з'ясувальній функції не є жанрово обмеженим, про що свідчать матеріали з духовних бесід, архівних, відомчих документів, полемічних роздумів, біблійних оповідей та ін. У сучасній літературній українській мові цей сполучник у з'ясувальній функції не вживається, однак карти АУМ фіксують сполучник *же* як виразник з'ясувальних семантико-синтаксичних відношень у південно-західних говорах [3, т. 2, к. 256; 274, с. 116].

У польській літературній мові з другої половини XVI ст. сполучник *ze* поступово почав витісняти панівний сполучник *iz* у з'ясувальній функції [27, с. 201] і закріпився в літературному мовленні.

У пам'ятках української мови XVI–XVII ст. сполучник **же** приєднує до головної частини підрядну *означальну* в складному реченні: „*А то цю не довабѣютѣ трапезою ѡбщѣю, **же** в келнахѣ сокѣ держатѣ*” (Вол. В., ЧИОНЛ, XVIII-3, поч. XVII ст., с. 81, КІС); „*Феврала 12 о Рѣскомѣ митрополитѣ Алексѣи, **же** его вєкндючѣй Богѣ церкви своѣй ѡскачетѣ партѣра, вкормого и зѣвратѣ емѣ свое стадо*” (Коп. Пал, РИБ IV, Київ, 1612, с. 447, КІС). В останній конструкції сполучник **же** вживається з особовим займенником *він* у непрямому відмінку, що притаманне складнопідрядним означальним реченням і є ознакою тяглості

синтаксичних традицій. Сполучник **же** з особовим займенником (*він, вона, воно, вони*) поступово витісняють більш продуктивний сполучник в українській мові – *який*, що узгоджується в роді, числі і відмінку з пояснюваним словом головної частини [15, т. 2, с. 189]. На думку О. Вержбицького, на основі складних конструкцій, підрядна означальна частина яких містить відносний займенник (сполучне слово) *що* + особовий займенник (*він, вона, воно*), можна простежити становлення в українській мові відносності і заміни сурядних речень підрядними [15, т. 2, с. 191]. Такі сполуки в підрядному означальному здебільшого характерні фольклорно-пісенній мові або ж використовуються як певний стилістичний прийом [15, т. 2, с. 191; 17, с. 45].

У структурах із підрядними означальними зі сполучником **же** головна частина містить співвідносне слово *кототори*, а після сполучника вживається особовий займенник *він (его), вона (єн)* у непрямому відмінку: „**Вототори(и)** *Бани(а), же его нїкде Анддре(и) не ш(т)підєтнїлі, мѣнїлі емѣ неш(т)єтѣнїє гроши(и) шє(єт) копї до рѣкї датї*” (Лохв., 1655, с. 46); „**Воторага** *яко го(є)поднїл. же в домѣ ен ш(т)цї їва(и) ме(ш)кає(т)... ба(р)зо рада ти(и) єх(т) при(з)колнїл[...]*” (Лохв., 1655, с. 49).

Сполучник **же** з’єднує підрядну означальну частину з головною, у якій є співвідносні слова – вказівні займенники *той, такий* у різних відмінкових формах із прийменниками або без них (*на таки, для того*), що узгоджуються з опорним словом (іменником, займенником та ін.): „*Пришли смї на таке часї, же нїкдї новинь добріхъ, потешнїхъ не ухїшїмъ*” (АрхЮЗР, 1/Х, 1598, с. 135); „*А х(д)ї(ж) є(ст) бра(т)ство такий же чюно(к) єко и мї и єди(н) є(ст) єх. те дї не має(т) мшати его видячи немоцного и не пого(р)дїти тїло(м) не сповати на свою мас(т)но(р)...*” (УЄ № 31, к. XVII ст., с. 196 зв., КІС).

Використання співвідносних слів *той, такий* посилює зв’язок між означуваним словом і підрядною частиною, зокрема, в українській мові XVI–XVII ст. слово *той* було одним із частовживаних, як і в сучасній [10, с. 72]. Співвідносне слово зі сполучником утворює „граматичний комплекс”, за допомогою якого відбувається підпорядкування підрядної частини головної [5, с. 338].

Цікавим є міркування О. Ткаченка про вживання сполучника *že* в означальній функції в польській мові з другої половини XVI ст. Учений називає складнопідрядні речення зі сполучником *že* з’ясувально-означальними [27, с. 212], що трапляються і сьогодні в польській мові з використанням у головній частині співвідносного слова – вказівного займенника *taki* [27, с. 215].

Пам’ятки української мови XVI–XVII ст. засвідчують сполучник **же** в наслідковій функції: „*и како бї мовн(а) ї менє чїка прїймешї чї его поновлю, ја его оучинїю же ба їїкнїє прелєтнї и познє(т) пр(б)дѣ*” (Подем. л-ра, Ст. Зиз., 1596, с. 176).

У реченнях із підрядними наслідковими використано нерозкладний сполучник *так же*, утворений поєднанням сполучника **же** з прислівником *так*: „*Што презї целый день безї перєстани чинїли, таки же жаденї зї замочкѣ бїйтнї, а нн ба бї замочкѣ отгтоати не можѣ [...]*” (АрхЮЗР, 1/Л, Луцьк, 1505, с. 11). У сучасній українській літературній мові цей сполучник не вживають, а предикативні частини складнопідрядного речення поєднують за допомогою нерозкладного сполучника *так що*.

Сполучник *takže* (также) у функції наслідку використовують у сучасній чеській мові [2, с. 15].

В українській мові XVI–XVII ст. сполучник **же** приєднує до головної підрядну частину **міри і ступеня вияву ознаки** в складному реченні. У головній частині цих конструкцій співвідносне слово **так** може вживатися безпосередньо перед сполучником або бути відокремлене від нього іншими словами: „Так [и справа меча], которы бє(з)радї и бє(з) розумилъ бє творити. Я за то не фьгьра вашей влени справы, котора ѿ брѣ(х) сторо(и) стѣнми ро(з)валена, подѣ(р)кована, так, же, не что(а)ко жа(д)ного пекногоу фундаментъ стѣнї, ни ѹмоцненїа, мѣ и наимѣнѣшого варенкє нѣмає(т)“ (Полев. л-ра, Кл. Острог., 1599, с. 212); „Слѣдъ моего стана прил(ц)ко(г) зкни и зранил такї ѿкрѣ(т)нє, же лѣдє жи(в) зорти(л) здалл дѣи емъ ра(и)дъ в головѣ а в рѣкѣ лѣдїо [...]“ (ЦДІАК 28, 1, 2, Володимир, 1567, с. 68, КІС); „Нѹ вѣдъ, нжи ѿнї наї, лѣкѡ злєтнївѣхї грѣшнїхї и непріятелї своѣхї, такї слѣкнїлї, же и їїа своего єдинородного за наї, на єромотнїѣ зѣлїжнєстї и ганєнїю смєртѣ вїдалї“ (Жел. Сл., передм., Львів, 1646, с. 3, КІС).

Сполучник **же** також приєднує до головної частини підрядну **причини**: „Але не помогло то пре(д)лѣвзатїи ѡно(го) народъ жидовского кѣ вїмовѣ, же давали га(и)кє для побѣдї їїо(и) ємолабї(и) а нж не смѣли [...] чинити пора(д)ко(в)“ (Полев. л-ра, Кл. Острог., 1599, с. 217–218); у головній частині складнопідрядного речення можуть вживатися співвідносні слова з прийменниками (**для того, до того**): „Для того (ї) назївѣртї олії, же оліїи мелїтї“ (ЛЗ, 1596, с. 46, КІС); „Я выдрокѡвати єѣ казлємєя для того, же єсть ... потрікна ... и вѣакомѣ стїлї, гакъ дѣховномѣ, такъ и свѣцкомѣ...“ (К.-Т. Ст., УС, Унів, 1696, с. 5); „[...] але и до того пришли, жєстє хвалї годнїх речей захотѣли, любов досконалуѡ“ (АрхЮЗР 1/XI, Львів, 1609, с. 326, КІС). В. Сич так пояснює появу співвідносних слів: „[...] сам сполучник, що нерідко виступає засобом зв'язку підрядних означальних, додаткових та наслідкових речень, створити виразні причинні відношення неспроможний“ [22, с. 187]. В українському діалектному і фольклорному мовленні можливе вживання сполучника *же* у функції причини без співвідносного слова [12, с. 422].

Досліджуючи пам'ятки польської мови XIV–XVI ст., Я. Мацусович указує на часте використання співвідносних слів *przeto*, *dlatego* в структурах із підрядними причини зі сполучником *że* [16, с. 153]. У головній частині співвідносні слова *przeto*, *dlatego* конструктивно необхідні, тому що вони допомагають увизначити причинні відношення між предикативними частинами складнопідрядного речення [32, с. 487]. У сучасній польській мові сполучник *dlatego że* нормативний, натомість *przeto że* вважають архаїчним [16, с. 153].

У старочеській мові сполучник *že*, що виконує функцію причини, уживається у складнопідрядних реченнях, головна частина яких здебільшого містить співвідносне слово *proto* [31, с. 299]. У сучасній чеській мові основним сполучником, що приєднує підрядні речення причини, є складний сполучник *protože* [2, с. 15; 31, с. 370].

Сполучник **же**, що приєднує до головної частини підрядну **допусту**, не використовується часто. У Картотетці „Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.“ із ним налічується лише 6 карток-цитат: „Ѧ великі жєи ты вєртєпє, и такї

выбраный, же не с(ст) жадными карбы ошцований (Бер. В., Львів, 1616, с. 75, КІС). Тут сполучник *же* поєднаний з особовою енклітикою – закінченням 2-ої ос. одн. дієслова *кычи* в теперішньому часі (*же + еси > жеь*).

Функціонування сполучника *же* також притаманне пам'яткам білоруської мови (приєднує до головної підрядну з'ясувальну, причинову, умовну частини) [6, вип. 9, с. 274–275], що зумовлене іншомовними впливами: „[...] його (сполучник *же* – Т. В.) могли вживати сильно опоячені люди” [13, с. 476].

У пам'ятках української мови XVI–XVII ст. підрядний сполучник *же* виступає як поліфункційний: виражає семантико-синтаксичні відношення з'ясувальні, означальні, наслідкові, міри і ступеня вияву ознаки, причини, допусту. В означальній функції може вживатися з анафоричним особовим займенником у непрямому відмінку.

Сполучник *же* зафіксовано в текстах різних жанрів і стилів української мови XVI–XVII ст.: у діловій, художній, конфесійній, полемічній літературі. Його використання відоме, крім давніх, сучасній польській, чеській, словацькій мовам.

У пам'ятках білоруської мови вживання поліфункційного сполучника *же* (виконує з'ясувальну, причинову, умовну функції) вважають впливом польської мови. У сучасній українській літературній мові підрядний сполучник *же* не використовують. Як виразник з'ясувальних, означальних семантико-синтаксичних відношень сполучник *же* і його фонетичні варіанти *жи*, *жо* вживають у надсянських, у північній частині бойківських говірок та говірок Наддністрянщини, Ужанщини.

1. Атлас української мови: в 3 т. / [уклад. : І. Г. Матвіяс та ін.] – Київ : Наук. думка, 1984–2001. – Т. I–III.
2. Бауэр Я. Русские союзы в сопоставлении с чешскими / Ярослав Бауэр // Sborník prací filosofické Faculty Brněnské university. – Ročník VI. – Brno, 1957. – С. 9–24.
3. Блик О. П. З історії сполучників підрядності в українській мові (на матеріалах канцелярії Б.Хмельницького) / О. П. Блик // Наук. записки Київського пед. ін-ту ім. О.Горького – Київ, 1958. – Т. XXIX. – С. 15–29.
4. Булаховський Л. А. З історичних коментаріїв до української мови: сполучники і сполучні групи (речення). Синтаксичні особливості при них / Л. А. Булаховський // Наук. записки КДУ. – Київ, 1946. – Т. V. – Вип. 2. – С. 31–71.
5. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / І. Р. Вихованець. – Київ : Либідь, 1993. – 368 с.
6. Гістаричны слоўнік беларускай мовы / [гал. рэд. А. І. Жураўскі]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982–1993. — Вип. 1–13.
7. Григорчук Л. М. Сполучник *що* / Л. М. Григорчук // Українська діалектна морфологія / [відп. ред. Ф. Т. Жилко]. – Київ: Наук. думка, 1969. – С. 82–94.
8. Гумецька Л. Л. Вторинні сполучники і їх синтаксичні функції в українських грамотах XIV–XV ст. / Л. Л. Гумецька // Дослідження і матеріали з української мови. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1960. – Т. II. – С. 31–44.
9. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / [за ред. О. С. Мельничука]. – Київ : Наук. думка, 1982 – 2006. – Т. I–V.
10. Єдлінська У. Я. Питання історичного синтаксису української мови (на матеріалі листів Б. Хмельницького) / У. Я. Єдлінська. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1961. – 106 с.
11. Жовтобрюх М. А. Історична граматика української мови / М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко, І. І. Слинко. – Київ: Вищ. шк., 1980. – 320 с.

12. Історія української мови: синтаксис / [редкол. : А. П. Грищенко (відп. ред.) та ін.]. – Київ : Наук. думка, 1983. – 503 с.
13. *Карский Е. Ф.* Белорусы. Язык белорусского народа / Е. Ф. Карский. – Москва: Изд-во АН СССР, 1956. – Вып. 2–3. – 520 с.
14. *Ковалик І. І.* Заперечні речення в листах і універсалах гетьмана Богдана Хмельницького / І. І. Ковалик // Питання українського і слов'янського мовознавства. — Вибрані праці. — Ч. II / Упорядник З. Терлак. — Львів–Івано-Франківськ, 2008. – С. 187–204.
15. Курс сучасної української літературної мови : в 2 т. / [за ред. акад. Л. А. Булаховського]. – Київ : Рад. школа, 1951. – Т. I–II.
16. *Мацюсович Я. В.* Из истории сложноподчиненного предложения в польском языке / Я. В. Мацюсович // Уч. записки ЛГУ : Серия филол. наук. – Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1957. – Вып. 23. – № 197. – С. 147–171.
17. *Медведєв Ф. П.* Система сполучників в українській мові: короткий нарис / Ф. П. Медведєв. – Харків : Вид-во Харк. ун-ту, 1962. – 92 с.
18. *Мейє А.* Общеславянский язык / Антуан Мейє. – Москва: Изд-во ин. л-ры, 1951. – 491 с.
19. *Петренко О. Я.* Нариси з історії гіпотактичних сполучників в українській мові / О. Я. Петренко // Мовознавство. – Київ, 1953. – Т. XI. – С. 57–68.
20. *Потебня А. А.* Из записок по русской грамматике : в 4 т. / А. А. Потебня. – Москва ; Ленинград : АН СССР, 1941. – Т. IV : Глагол. Местоимение. Числительное. Предлог. – 320 с.
21. *Пура Я. О.* Сполучники в говірках південно-західної Львівщини / Я. О. Пура // Праці X Республіканської діалектологічної наради. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. – С. 186–199.
22. *Сич В. Ф.* Підрядні речення причини у пам'ятках українського полемічного письменства к. XVI – поч. XVII ст. / В. Ф. Сич // Наукові записки ЧДПІ ім. 300-річчя возз'єднання України з Росією. Серія філол. наук. – Черкаси, 1960. – Т. XV. – Вип. 5. – С. 179–188.
23. *Скоропادا О. А.* До історії розвитку підрядних сполучників в означальних реченнях / О. А. Скоропада // Питання українського мовознавства. – Кн. 2. – Львів : ЛДУ імені Івана Франка, 1957. – С. 94–111.
24. Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) : в 10 т. / АН СССР, Ин-т рус. яз. ; [И. В. Андрианова и др.] ; гл. ред. Р. И. Аванесов. – Москва: „Русский язык“, 1988 – 2004. – Т. I–VII.
25. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у 2 т. / [за ред. Л. Л. Гумецької]. – Київ: Наук. думка, 1977–1978. – Т. I–II.
26. *Тимошенко П. Д.* Складнопідрядні (сполучникові) речення з підрядними означальними та додатковими в українських грамотах XVI – I пол. XV ст. / П. Д. Тимошенко // Проблеми синтаксису : праці міжвуз. конф. з питань синтаксису, (Львів, 25–28 січня 1962 р.) / [ред. кол. : П. П. Коструба (відп. ред.), та ін.]. – Львів : Вид-во Львів. Ун-ту, 1963. – С. 116–128.
27. *Ткаченко О. Б.* З історії польських з'ясувальних сполучників (з'ясувальні сполучники *iż, że, iże*) / О. Б. Ткаченко // Слов'янське мовознавство : [зб. статей]. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1958. – Т. III. – С. 196–221.
28. *Шевельов Ю.* Історична фонологія української мови / Юрій Шевельов. – Харків : Арта, 2000. – 1054 с.

29. Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Гаврило Шило. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – (Серія „Діалектологічна скриня”). – 288 с.
30. Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena. Spojky, částice, zájmena a zájmenná adverbia. – Praha : Academia, 1980. – Sv. 2. – 783 s.
31. Gebauer J. Slovník staročeský : I–II díl / Jan Gebauer. – 2 vyd. – Praha : Academia, 1970. – Díl I : A–J. – 674 s.
32. Klemensiewicz Z. Gramatyka historyczna języka polskiego / Zenon Klemensiewicz, Tadeusz Lehr-Spławiński, Stanisław Urbańczyk. – Warszawa : Państw. Wyd-wo Naukowe, 2 wyd., 1964. – 596 str.
33. Machek V. Etymologický slovník jazyka českého a slovenského / Vaclav Machek. – Praha : Naklad. Československé Akad. věd, 1957. – 627 s.
34. Nowy słownik poprawnej polszczyzny / red. A. Markowskiego. – Warszawa : Wyd-wo Naukowe PWN, 2002. – 1789 s.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ:

AS Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. – Lwow, 1887. – Т. VI (1549–1577).

АрхЮЗР Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной Комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Вольнском генерал-губернаторе. – К., 1859. – Ч. 1, Т. I; 1904. – Ч. 1, Т. X. – Зберігається у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України.

АЗР Акты, относящиеся къ истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. – Спб., 1848. – Т. III (1544–1587).

АЮЗР Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. – Спб., 1865. – Т. II.

Бер. В. Львів, 1616 Беринда Памво. На Рж(р)тво... Вѣршиѣ для оутѣхи пракоєм(в)ны(м) хр(с)тіаномъ. – Львів, 1616 // ЧИОНЛ. – К., 1912. – Кн. XXIII, отд. 3. – С. 65-96
Вол. В. Волинський релігійний вільнодумець. – Б. м. н., поч. XVII ст. (Тексти з антикаталицьких, протестантських заміток ієромонаха Пахомія на полях Острозької біблії) // ЧИОНЛ. – К., 1905. – Кн. XVIII, отд. 3. – С. 71–101.

Жел. Сл. Дѣтѣмъ рѣдѣионъ ѡнъ сѣтъ сѣжѣсѣннѣкѣ ѡ(т) дѣтѣрѣтѣйъ ѡ. Василіа, Іоанна Зм(т) ... Нѣтѣ жѣ изданнѣ Четвертоѣ, Тцаніѣсмѣ и иждивеніѣсм ... Арсеніа Желнкорскоѣ ... (Передмова). – Львів, 1646. – Арк. 2–6 зв. – Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України, шифр II. – Ст. 2155

КІС Картотека „Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.” – Зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

К.-Т. Ст. Транквіліон Ставровецкій Кирилл. Вѣнѣ ѡчнѣлноѣ (Передмова). – Унів, 1696. – Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України.

Коп. Пал. Копистенський Захарія. Палінодія. – К., 1621 // РИБ. – Т. IV : Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Пг., 1878. – Кн. 2. – С. 313-1200.

ЛЗ Зизаній Л. Лексис. – Вільна, 1596. (Надрук. з віленського вид. 1596 р. фотомех. способом) / Підгот. тексту і вступ. ст. В. В. Німчука. – К. : Наук. думка, 1964.

Лохв. Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. (Збірник актових документів) / Підг. до вид. О. М. Маштабей, В. Г. Самійленко, Б. А. Шарпило; [відп. ред. І. П. Чепіга]. – К. : Наук. думка, 1986. – 224 с.

Перест. Борецький І. Пересторога з'їло потребная на потомные часы православным христіаном. – Львів, 1605–1606 // Возняк М. Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові. – Львів : Вид-во ЛДУ, 1954.

Подем. л-ра Студинський К. Пам'ятки полемічного письменства кінця XVI і початку XVII в. / Кирило Студинський. – Львів : Вид-во НТШ, 1906. – Т. I.

УС № 31 Учительне евангеліє. – Жидачівський р-н Львівської обл., к XVI ст. – Зберігається у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України, ф. 77.

УС № 91 Учительне евангеліє. – Б. м. н., XVII ст. – Зберігається у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України, ф. 1.

ЦДІАК Центральний державний історичний архів у Києві.

Юр. Юридика монастиря св. Юрія. – Львів, XVI ст. – Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 146.

Стаття надійшла до редколегії 30. 04. 2017

доопрацьована 15. 06. 2017

прийнята до друку 10. 08. 2017

CONJUNCTION 'ЖЕ' IN THE UKRAINIAN LANGUAGE OF THE 16-17 CENTURY

Tetyana Vysotska

*Ivan Franko National University of Lviv,
Professor Ivan Kovalyk Department of Ukrainian Language,
Universytets'ka Str., 1/234, 79000, Lviv, Ukraine,
Phone: (032) 239 47 17*

The written records of the 16–17th century Ukrainian language testify to the interrelation of the vernacular elements with the bookish variant, as well as with the foreign elements, both on the lexical level, and on other levels. It is notable that I. Kovalyk emphasized the relevance of the comprehensive and deep study of the texts where vernacular is gradually prevailing, and the 'break from the old dead bookish forms' is observed.

One of the most frequently used conjunctions of compound clause of the period recorded is a multifunctional conjunction 'же'. Upon the whole, the use of this conjunction 'же' in the 16–17th century Ukrainian language has not been studied as a separate subject of research, thus reinforcing the relevance of the paper. The sources for research were manuscript and published materials.

The origin of the conjunction is still debatable. The opinions therefore differ. Some believe it was borrowed from the Polish language (O. Melnychuk); others claim it had a Ukrainian origin (O. Petrenko, P. Tymoshenko). There is also an approach to treat it as a general Slavic element as the conjunction 'же' (že) is found in other Slavic languages, too (O. Blyk). The compound clause conjunction 'же' in the function of clarification and conditioning is recorded in the ancient Ukrainian language texts, such as in the Lavrentiy Chronicles, 'Ruska Pravda,' which implies it had been coined rather on the Ukrainian background than directly borrowed from the Polish language. Moreover, the conjunction kept being used in the old-Ukrainian language of the 14–15th century in the functions of clarification and consequence.

In the old texts of the 16–17th century Ukrainian language, the compound clause conjunction 'же' expresses the semantic and syntactical relations of clarification, definition, consequence, extent, and degree of manifesting the definition, cause, and assumption. In the defining function, it can be used with the anaphoric personal pronoun in the indirect case.

The conjunction 'же' is recorded in the texts of different genres and styles of the 16–17th century Ukrainian language, such as in official, artistic, religious, and polemic texts.

In addition to the old forms it had been used in, it is also used in the contemporary Polish, Czech, and Slovak languages.

In the ancient texts of the Belarus language, the multifunctional conjunction 'же' (with the function of clarification, cause, and condition) is believed to be the influence of the Polish language.

In contemporary Ukrainian literary language, the compound clause conjunction 'же' is not used. The conjunction 'же' and its phonetic variations 'жу' and 'жо' are used to express clarifying and defining semantic and syntactic functions in vernaculars in the regions up the San River, northern part of Boykivshchyna, up the Dniester River, and the Uzh River area.

Key words: conjunction, semantic-syntactic relations, written records, particle, subordinate sentence.